

ГБОУ Республиканский Бурятский Национальный лицей-интернат № 1

УТВЕРЖДАЮ:

СОГЛАСОВАНО:

Рассмотрено:

Директор школы

Зам.директора по УВР

на заседании МО

«_» _____ г.

« » августа 2021 г.

Рабочая программа
Будаин Светлана Гончиковна, высшая
ФИО, категория

Предмет: Буряад хэлэн
Класс: 10 у

Рассмотрено на заседании
педагогического совета
протокол № от
 августа 2021 г.

2021 -2022 учебный год

1. Тайлбари бэшэг

Тус программа гүрэнэй Федеральна стандарт, Буряад Республикын Хуралсалай болон эрдэм ухаанай министерствын туршалгын программа баримталан табигданхай. Буряад дунда хургуулида буряад хэлэн хуралсалай предмет боложо үзэгдэнэ.

Программа иимэ хубинууднаа бүридэнэ: тайлбари бэшэг, хуралсалай- тематическа түсэб, программын байгуулга ба удха, календарно-тематическа түсэб, хурагшатай мэдэсэ шадабариин гол эрилтэнүүд, хуралсалай методическа хангалга, хабсаргалта.

Буряад хэлэнэй программада дидактикын хамтын түхэлэй принципүүднээ гадна, өөрсэ маягтай эрдэмэй методическа принципүүд оронхой, мүн программын эрдэмтэ ёһыень баримталһан эрдэмэй-лингвистическэ мэдээнүүд, ойлгосонууд, грамматикын дүримүүд оронхой. Программаар үзэгдэхэ сэдэбүүд, дүүргэгдэхэ даабаринууд коммуникативна шэглэлтэй. Тодорхойлбол: хурагшад дунда хургуули дүүргэхэдээ, түрэлхи хэлэн дээрээ тон хайнаар хэлэжэ, хөөрөжэ, харилсажа, ханал бодолоо зүбөөр найруулан дамжуулжа шадаха болохо ёһотой.

Буряад хэлэн тухай эрдэмэй гол бүлэгүүдые удаа дараалан үзэлгын шухала заршам (принцип последовательности) баримталагдаа.

Хурагша бүхэнэй эрдэм мэдэсын хэмжээн адли бэшэ, тиимэнээ хэшээлэй алишье шатада хурагшын мэдэсын хэмжээндэ тааруугаар даабаринуудые дүүргүүлхэ, литературы хэшээлнүүдтэй нягта холбоотойгоор, элдэб онол аргуудаар, жэшээлхэдэ, интегрированнэ аргаар, заагдажа байгаа предметүүд хоорондын харилсаанай аргаар бээлүүлэгдэхэ. «Творческо даабари», «Творческо практикум», г.м. коммуникативно-творческо ажалнуудые үнгэргэхэ, метапредметнэ, личностнэ болон предметнэ шадабаринуудые олгуулха даабаринууд хараалагдана.

2. Хуралсалай түсэбтэ үзэхэ зүйлэй эзэлхэн хуури

Россиин Федерациин хуралсалай эмхинүүдэй федеральна хуралсалай түсэбөөр 10-
дахи класста түрэлхи хэлэндэ 35 саг үгтэгдэнэ.

Программна материал	Часууд
Оролто хэшээл. Хэлэн тухай шухала мэдээн	1 час
Фонетикэ, графика, орфоэпи, бэшэгэй дүрим	2 час
Лексикэ	2 час
Хэлэлгын хубинууд тухай ойлгосо	1 час
Юумэнэй нэрэ	2 час
Тэмдэгэй нэрэ	2 час
Тоогой нэрэ	2 час
Түлөөнэй нэрэ	2 час
Үйлэ үгэ	2 час
Дайбар үгэ	2 час
Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ	4 час
Юрын мэдүүлэлэй байгуулга	1 саг
Практическа хүдэлмэри	4 час
Шалгалтын диктант	8 час
Бүхыдөө:	35 час

Программын байгуулга ба удха

Хэлэн тухай шухала мэдээн (1 час)

Буриад хэлэнэй түүхэнэ. Хэлэн тухай найруулганууд.

Фонетикэ, графика, орфоэпи, бэшэгэй дүрим. (2 час) Аялганууды зүб бэшэлгэ. Абтаһан үгэнүүдэй һүүлэй аялгание буриадшалжа бэшэлгэ; үгэнүүды абяануудаарнь, бүридэлөөрнь; мэдүүлэлнүүды байгуулгаарнь шүүлбэрилгэ дабталга.

Лексикэ (2 час)

Буриад хэлэнэй үгын сан дабталга; буриад хэлэнэй үгэнүүдэй хэрэглэлгээрээ илгарал; фразеологи тухай юрэнхы ойлгосо; фразеологизмуудай шанар шэнжэ ба гол түлэбүүд; оньһон, хошоо ба хурса мэргэн үгэнүүд.

Хэлэлгын хубинууд тухай ойлгосо (1 час)

Морфологиин шэнжэлдэг гол зүйл –үгэ. Үгын бүридэл. Үгын үндэһэн. Түрэл үгэнүүд. Хэлэлгын хубинууд. Бээ дааһан ба туһалагша хэлэлгын хубинууд.

Юумэнэй нэрэ (2 час)

Юумэнэй нэрын удха шанар. Тэрэнэй морфологическа шэнжэнүүд ба синтаксическа үүргэ. Тусхайта ба юрын юумэнэй нэрэнүүд. Юумэнэй нэрын хубилалга: тоо, зохилдол, хамаадал. Падежнүүдэй ба хамаадалай залгалтануудые зүбөөр хэлэхэ, бэшэхэ шадабари, дадал бэхижүүлхэ.

Тэмдэгэй нэрэ (2 час)

Тэмдэгэй нэрын удха шанар. Тэрэнэй морфологическа шэнжэнүүд ба синтаксическа үүргэ. Тэмдэгэй нэрын илгарал. Тэмдэгэй нэрын бии бололго. Тэмдэгэй нэрын зохилдол, хамаадал.

Тоогой нэрэ (2 час)

Тоогой нэрэ тухай юрэнхы ойлгосо. Тэрэнэй морфологическа шэнжэнүүд ба синтаксическа үүргэ. Тоогой нэрын илгарал. Юрын ба бүридэмэл тоогой нэрэнүүд. Тоогой нэрын зохилдол, хамаадал.

Түлөөнэй нэрэ (2 час)

Түлөөнэй нэрэ тухай юрэнхы ойлгосо. Морфологическа гол шэнжэнүүд ба синтаксическа үүргэ. Түлөөнэй нэрын илгарал. Түлөөнэй нэрын хубилалга ба ондоо үгэнүүдтэй холболдолго. Түлөөнэй нэрэнүүдэй олоной тоо. Зохилдол. Хамаадал.

Дайбар үгэнүүд (2 час)

Дайбар үгэнүүдэй удха шанар. Тэрэнэй морфологическа шэнжэнүүд ба синтаксическа үүргэ. Дайбар үгэнүүдэй удхаараа илгарал. Дайбар үгэнүүдэй бии болодог аргууд. Дайбар үгэнүүдэй хамаадал.

Үйлэ үгэ (2 час)

Үйлэ үгын удха шанар, түлэбүүд

Дайбар үгэ (2 час)

Дайбар үгын гол морфологическа шэнжэнүүдтэйн ба синтаксическа үүргэтэйн танилсуулха.

Практическа хүдэлмэри (4 час)

Янза бүрийн шүүлбэринүүд (фонетическэ, үгын бүридэл ба үгын бии бололго, үгын бүридэлөөр шүүлбэри үгын бүридэлөөр, морфологическа, синтаксическа)

Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ (5 час)

Мэдүүлэлнүүдэй байгуулга. Зохёолго яагаад бэшэхэб? Зурагаар яагаад хүдэлхэб? Үгүүлэл. Үгүүлэлэй стильнууд.

Календарна-тематическа түсблэлгэ

Буриад хэлэн, 10 у класс, 1 четверть, 9 час

№	Хэшээ лэй сэдэб	Сагай хубаари	Бурагшадай ажаябуулгын шэнжэ	Хараалагдаһан дүнүүд			Шалгалтын түхэлнүүд	Болзор	
				предметнэ	личностно	Метапредмет нэ		Түсбөөр	үнэ н
1.	Оролто хэшээл. Түрэл буриад хэлэн	1 час	Индивидуаль на хүдэлмэри- уншалга. Бүлэгөөр хүдэлмэри – литературна буриад хэлэнэй шэнжэнүүдые шүүмжэлхэ. Фронтальна- шалгалтын асуудалнуудта харюусаха.	Батажаргалай С. «Буриад хэлэн», Д- Х. Цынгүевагай «Буриад басаганда» гэнэн шүлэг уран уншалга. буриад хэлэмнай ямар байдалда байнаб? Өөрынгөө һанамжа, хандаса харуулха.	Буриад хэлэнэй удха шанар тухай мэдэсээ үргэдхэхэ.	Уншаһан шүлэгэйнгөө удхаар тобшолол хэхэ, һанамжжаяа баталха.			
2- 3	Фонетикэ, графика, орфоэпи, бэшэ гэй дүрим	2 час	Индивидуальна- упражненинүү дые дүүргэхэ Бүлэгөөр хүдэлмэри- дүрим нэрлэхэ. Хоёр хоёроороо хүдэлхэ. Фронтальна- шалгалта (Ямар дүримөөр бэшгдэхэ үгэнүүд бэ?)	Фонетикэ, графика, орфоэпи, бэшгэй дүрим илгаруулха. Фонетическэ шүүлбэри хэхэ. Аялгануудые зүб бэшлэгэ. Абтаһан үгэнүүдэй һүүлэй аялгание буриадшалжа бэшлэгэ; үгэнүүдые абяануудаарнь, бүридэлөөрнь;	«Хүршэ гүрэнүүдэй холбоон» гэнэн текст уншахадаа, точконуудай орондо таараха аялгануудые табин бэшэхэ. Ямар дүрим хэрэглэһэнээ баталха.	Текстын гол удха элирүүлхэ, ямар һургаал абахаар бэ, юу мэдэхэ болобобта, харюу үгэхэ.	5-9 кл ном соо үгтэһэн упр дүүргэхэ вариантаар шалгаха.		
								06.09.	13.09. 20.09.

					мэдүүлэлнүүдые байгуулгаарнь шүүлбэрилгэ дабталга.						
4	XXX зохёолго	1 час	«Намартаа Сэлэнгын эрьедэ» зохёолго бэшэхэ								27.09.
5-6	Лексикэ, лексикологи, фразеологи	2 час	Индивидуальна-упражнени нүүдые дүүргэхэ (Упр. 31, 34). Бүлэгөөр хүдэлмэри- Упр 29. Бүлэгөөр хүдэлжэ, харилсааень олохо.	Абтаһан үгэнүүдые дүримөөр нь илгажа бэшэхэ. Антониуудые, синонимуудые һанаха, эхир үгэнүүдые бүрилдүүлхэ.	Антониуудые, синонимуудые, эхир үгэнүүдые бүлэгөөр илгаруулха, харюугаа баталха.	Г. Чимитовай «Дуһал» уранаар уншаха. Абтаһан үгэнүүдые анхаралдаа абаха. Ойлогдоогүй үгэнүүдые толёор элирүүлхэ.	Упр. 40 асуудалнуудта харюу үгэхэ.				04.10. 11.10.
7	Хэлэлгын хубинууд тухай ойлгосо	1 час	Индивидуальна-Бүлэгөөр хүдэлмэри. Фронтальная. уншаад, таблицаар хүдэлмэри.	Морфологийн шэнжэлдэг гол зүйл-үгэгһэн ойлгосотой танилсуулга.	Бэс даһан ба туһалагша хэлэлгын хубинуудай илгарал дабтаха, бэхижүүлхэ.	Хэлэлгын хубинуудые бүлэгөөр хэрэглэхэ. Хэлэлгын хубинуудые бүлэгөөр хэрэглэн, мэдүүлэлнүүдые зохёохо.	Таблицаар хүдэлмэри. Жэшээ нүүдые бүлэгөөр һанажа, дэбтэргээ бэшэхэ.				18.10.
8	Практическа хүдэлмэри Угын бии бололго. Угын бүридэл.	1 час	Индивидуальна-упражнени нүүдые дүүргэхэ Угын бүридэлөөр шүүлбэри. Бүлэгөөр хүдэлмэри- Б-Б. Намсарайн	Текст соо тэмдэгтэй ба тоогой нэрэнүүдые оложо шадаха, гол морфологическа шэнжэнүүдээрнь илгаруулха. Үгтэһэн үгэнүүдые	Точконуудай орондо таараха газартань аялган үзэгүүдые табин бэшэхэ. Тусхайта юумэнэй нэрэнүүдые ехэ үзэгөөр эхилжэ	Упр 67 Ч-Р. Намжилон «Тоомгүй хүбүүн». уншаад, гол бодол тодорүүлха элирүүлхэ, түсэб шүүлбэри хэхэ.	Угын бүридэлөөр шүүлбэри хэхэ, бэе бэе шалгаха. Шалгалтын хүдэлмэри.				25.10.

				«Булаг». Упр 59, 24 н;	мэдүүлэл болгохо, текст ямар мэдүүлэл нүүднээ бүридэнэб илгаруулха.	бэшэхэ. (Упр 68, 28 н).			
9	Шалгалтын диктант	1 час	Фронтальна-шалгалтын хүдэлмэри.	Шалгалтын диктант бэшэхэ.	Шалгалтын диктант грамматическа даабаринууд тай.	Зүбөөр бэшэхээ оролдохо.	Шалгалтын диктант грамматическа даабаринууд тай.	Урда үзэһэнөө дабтаха.	01.11.

Буриад хэлэн, 10 у класс, 2 четвертгь, 8 час

1-2	Юумэнэй нэрэ	2 час	Индивидуальна-уншаха, упражнени нүүдые дүүргэхэ Бүлэгөөр хүдэлмэри Фронтальна-алиш тээшээ адляар уншагдаха үгэнүүдые һанаха.	Юумэнэй нэрын морфологическа шэнжэнүүдтэ нь синтаксическа үүргэдэнь анхаралаа хандуулха.	«Буриад хэлээр тестнүүд» 1 даабари 39 н., 2 даабари 39 н. дүүргэхэ.	«Гэр бүлэ тухайгаа» дэлгэрэнгы гээр хөөрэхэ.Юу мэнэй нэрэнүүдые хэрэглэжэ, мэдүүлэлнүү дые зохёохо.	Алиш тээшээ адляар уншагдаха үгэнүүдые һанаха.		08.11, -25.11.
3	Практическа хүдэлмэри	1 час	Индивидуальна хүдэлмэри-уншалга.Бүлөгөр хүдэлмэри-Упр 71, 28 н. «Дэлхэйн хүн зон адли бэшэ...»	«Хүн зон түрэнэнютагаа мартаха ёһогүй гэһэн ойлгосо үргэдхэхэ.	Ямар хэлэлгын хубида хабаатай байнаб гэжэ үгэнүүд дээрэ тэмдэглэхэ.	Уншһан текстынгээ удхаар тобшолол хэхэ, һанамжжаяа баталха.	Практическа хүдэлмэри. Бэхижүүлгэ		22.11.

4-5	Тэмдэгтэй нэрэ	2 час	Индивидуальна-95 н. Мойнон ямар бэ, зураглаха. Упражненинүүд ые дүүргэлгэ: упр 228, 96 н «Гүлэн» уншаха, гүлэн ямархан бэ гэжэ шадаха гүт? Юундэ? Зохёол һонирхолтой болгон бэшэхэ. Бүлэгөөр хүдэлмэри: упр 231, 97 н, үлүү үгэнүүдые олохо, бэе бэеэ шалгаха. Фронтальна-236, 98 н. Зүбөөр үгтэһэн үгэнүүдыень олохо, жэшээнүүдые һанаха.	Тэмдэгтэй нэрын гол морфологическа шэнжэнүүдгэйн ба синтаксическа үүргэгэйн танилсуулха.	Тэмдэгтэй нэрэнүүдгэ таарамжатай юумэнэй нэрэнүүдые һанан бэшэхэ. (Упр 232, 97 н.)	Үгтэһэн үгэнүүдгэ синонимуудые һанажа бэшэхэ, нэгэ бүлэг синонимуудтай мэдүүлэлнүүдые һанаха. (Упр 235, 97 н.)	Зохёохы шадабари шалгаха.	29.11. 06.12. 23.12.
6	Х.х.х. Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр.	1 час	Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр бэшэхэ.	Үгтэһэн даабария һайнаар дүүргэхэ.				

7	Шалгалтын диктант	1 час	Фронтальна-шалгалтын хүдэлмэри.	Шалгалтын диктант бэшэхэ.	Зүбөөр бэшэхээ оролдохо.	Шалгалтын диктант грамматическа даабаринууд тай.	Урда үзэхэнөө дабтаха.	20.12.
8	Алдуу дээрэ хүдэлмэри.	1 час	Индивидуальна-Алдуу дээрэ хүдэлмэри. Бүлэгөөр хүдэлмэри-Нэмэлтэ даабаринуудые дүүргэхэ.	Алдуу дээрэ хүдэлмэри.	Алдуунуудаа зүбөөр заһахаяа оролдохо.	Алдуунуу-даа заһахаяа, жэшээнүүдые зүбөөр хэрэглэжэ, харюунуудаа баримталха	Алдуу дээрэ хүдэлмэри	27.12.

Буряад хэлэн, 10 у класс, 3 четверть, 10 час

1	Тэмдэгэй нэрын шанарай зэргэнүүд.	1 час	Индивидуальна-Ямар амитан тухай хэлэгдэнэб, тааха Бүлэгөөр хүдэлмэри: Упр Фронтальна-шэлэн оршуулха.	Тэмдэгэй нэрэ 3 зэргэтэй байдаг гэхэн ойлгосотой танилсуулга.	Нэгэ текстыень шэлэн оршуулхадаа, зүбөөр мэдүүлэлнүүдээ зохёохо, зэргыень тэмдэглэхэ.	Үгтэһэн даабаридаа зохёохы шадабари хэрэглэхэ.	Оршуулга	
2-3	Х.х.х. Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр.	2 час		Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр бэшэхэ.	Үгтэһэн даабария найнаар дүүргэхэ.	Дурагай зохёолойн гоо геройнуудай абари зандань тогтомог холбуулал нуудтай мэдүүлэл	Творческо хүдэлмэри бэшэхэ.	

4-5	Тоогой нэрэ.	2 час	Индивидуальная упр тоогой нэрэнүүдые нэрэнүүдые түүжэ бэшэхэ. Тоогой нэрээр схемэ зохёохо. «Бурад хэлээр тестнүүд» даабари 3, 55 н, даабари 4, 55 н. дүүргэлгэ. Фронтальная Тоогой нэрэнүүдые харилсуулха, шалгаха.	Тоогой нэрын гол морфологическа шэнжэнүүдтэйн ба синтаксическа үүргэтэйн танилсуулха.	Тоогой нэрэнүүдгэ таарамжатай юумэнэй нэрэнүүдые нанан бэшэхэ.	Тоололон, дугаарланан тоогой нэрэнүүдые хэрэглэжэ, мэдүүлэлнүүдые зохёохо.	Зохёохы шадабари шалгаха.		
6	Практическа хүдэлмэри (Дидактическа материалнууда ар хүдэлмэри)	1 час	Индивидуальная «Бурад хэлээр тестнүүд».	«Бурад хэлээр тестнүүд». Даабаринуудые дүүргэхэ.	Шалгалтын даабаринуудые дүүргэхэ. Ямар дүрим баримталаг дааб? Харюугаа баримталха.	Ород хэлэнһээ оршуулха, холбуулалнуудые зүбөөр хэрэглэн, мэдүүлэлнүүдые зохёохо.	Тэмдэгэй, тоогой нэрэнүүдые падеждэ тааруулан бэшэхэ.		
7-8	Түлөөнэй нэрэ.	2 час	Индивидуальная Уран уншалга. Басни ямар һургаал үгэнэб? «Гэрэл ба Нармаглан». н	Түлөөнэй нэрын гол морфологическа шэнжэнүүдтэйн ба синтаксическа үүргэтэйн	Түлөөнэй нэрэнүүдые олохо. Ямар шэнжэнүүдээрн ь олообта? Харюугаа	Түлөөнэй нэрэнүүдые хэрэглэжэ, мэдүүлэлнүүдые зохёохо.	Зохёохы шадабари шалгаха.		

			Түлөөнэй нэрэнүүдые түүжэ бэшэхэ.) «Эхэ Орон» Ц-Д. Дондоковагай шүлэг соохи түлөөнэй нэрэнүүдые ажглаха. Фронтальна- улр 331, 141 н. (Түлөөнэй нэрэ хэрэглэхэ.)	танилсуулха.	Г. Чимитов «Манай хургуули».			
9	Шалгалтын диктант	1 час	Фронтальна- шалгалтын хүдэлмэри.	Шалгалтын диктант бэшэхэ.	Зүбөөр бэшэхээ оролдохо.	Шалгалтын диктант грамматическа даабаринууд тай.	Урда үзэлэнөө дабтаха.	
10	Х.х.х. Найруулга	1 час		Найруулга багшын үзэмжөөр бэшэхэ.	Үгтэһэн даабарияа найнаар дүүргэхэ.			
Буриад хэлэн, 10 у класс, 4 четвергь, 7 час								
1-2	Үйлэ үгэ	2 час	Үйлэ үгын удха шанар, түлэбүүд	Индивидуальна-упражнениүүдые дүүргэхэ	Үйлэ үгын морфологическа шэнжэнүүдтэнь ба синтаксическа үүргэдэнь анхаралаа хандуулха.	«Буриад хэлээр тестнүүд» даабаринуудые дүүргэхэ.	Үгтэһэн үйлэ үгэнүүдые хэрэглэжэ, мэдүүлэлнүүды е зохоохо.	
3	Практическа	1 час	Индивидуальна –	Практическа	Үгтэһэн	Дидактическа	Практическа	

	хүдэлмэри.		тестовэ даабари дүүргэхэ.	хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр бэшэхэ.	даабарияа найнаар дүүргэхэ.	материалуудые хэрэглэн, бэс даагаад дүүргэхэ. «Бурад хэлээр тестүүд».	хүдэлмэри. Бэхижүүлгэ	
4-5	Дайбар үгэ.	2 час	Индивидуальна-Тэмдэгэй нэрэнүүднээ дайбар үгэнүүдые бүрилдүүлхэ. Фронтальна-упр 369, 160 н.	Дайбар үгын гол морфологическа шэнжэнүүдтэйнь ба синтаксическа үүргтэйнь танилсуулха.	Дайбар үгэнүүдые олохо. Ямар шэнжэнүүдээрн ь олообта? Харюугаа багалха.	Дайбар үгэнүүдые хэрэглэжэ, мэдүүлэлнүүдые зохиохо.	Зохёохы шадабари шалгаха.	
6	Х.х.х. Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр.	1 час		Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр бэшэхэ.	Үгтэн даабарияа найнаар дүүргэхэ.			
7	Шалгалтын диктант	1 час	Фронтальна-шалгалтын хүдэлмэри.	Шалгалтын диктант бэшэхэ.	Зүбөөр бэшэхээ оролдохо.	Шалгалтын диктант грамматическа даабаринууд тай.	Урда үзэнөө дабгаха.	

Нурагшатай мэдээ шадабарин гол эрилтэнүүд

Нурагшад иимэнүүд шадабари ба дадалтай болохо ёһотой:

үгэ соохи үзэгүүд ба абяануудые зүбөөр илгаруулха, шүүлбэрилхэ, үгэнүүдые бүридэлөөрнь, мэдүүлэлнүүдые байгуулгаарнь шүүмжэлхэ, юрын болон орёо мэдүүлэлнүүдые зохёохо; буряад болон абтаһан үгэнүүдэй бэшэгэй дүрим мэдэхэ, тэрэниие баримталан, үгэнүүдые болон мэдүүлэлнүүдые зүб үгүүлхэ, бэшэхэ; юрэ хөөрэнэн, бодомжолһон, зураглаһан найруулгануудые бэшэхэ түсэб табижа шадаха.

Фонетикэ, графика, орфоэпи, орфографи шудалан үзэлгэ хадаа буряад хэлэнэй абяанай системын онсо зүйлнүүдые харуулха, абяан үзэг хоёрые худхахагүй, литературна үгүүлбэрийн хэм баримталха, зүб бэшэлгын дүримүүдые хэрэглэжэ шадаха болохо ёһотой. Үгэнүүдые, мэдүүлэлнүүдые, үгүүлэлнүүдые зүбөөр галиглажа нурабал, фонетическэ шүүлбэри зүбөөр хэгдэхэ.

Тус программа соо лексикологи ба фразеологи гэнэн сэдэбүүдтэ онсо нуури үгтэнэ. Буряад хэлэнэй үгын баялиг, тэрэниие баяжуулха гол аргууд, хэлэнэй уран аргуудые: эпитет, метафора, синекдохэ, гиперболэ – эдэ бүгэдые нурагшад эдэбхитэйгээр хэрэглэжэ нураха ёһотой. Лексикологёор мэдэсэнүүд морфологи, синтаксисше шудалха үедөө нэмэгдэхэ, бэхижүүлэгдэхэ. Буряад литературы хэшээлнүүдтэ зохёолой хэлэнэй шүүмжэлгэ хэхэдэ, лексикээр хүдэлмэри ябуулагдаха болоно. Түрэл хэлэнэйнгээ арга боломжые, тодо, хурса, ураниие улам бүри дүүрэнээр хэрэглэжэ нургаха шухала. Нурагшадые лексическэ шүүлбэридэ нургаха хэрэгтэй.

Морфологи шудалан үзэхэдөө, нурагшад үгын бүридэл ба үгын бии болодог аргуудтайнь танилсана. Үгын удхата хубинууд – үндэнэн ба залгабаринуудай үүргэ тухай, үгэнүүдые холбодог арга зэбсэгын болохо залгалта тухай ойлгосо нурагшадта үгэхэ, үгы ганса бүридэлөөрнь шүүлбэрилжэ нураха бэшэ, мүн баһа ямар үгэһөө ягаад бии болоһыень ойлгуулха шухала юм. Үгын бүридэлөөр ба үгын бии бололгоор шүүлбэридэ наринаар хандаха, зүб бэшэлгэтэйн холбоотойгоор хараха. Хэлэлгын хубинуудай морфологическа шэнжэнүүдые ойлгон, тэдэнэй хоорондох ади ба ондоо зүйлнүүдые мэдэжэ абаха зорилго табигдана.

Синтаксис шудалан үзэхэдөө, нурагшад үгэнүүдэй холбоо, мэдүүлэл, мэдүүлэл доторхи үгэнүүдэй холбоо, мэдүүлэлэй шухала ба юрын гэшүүд, мэдүүлэлэй тусгаарлагдаһан гэшүүд, причастна ба деепричастна дахуулалтай мэдүүлэлнүүд, юрын ба орёо мэдүүлэлнүүдэй гол янзанууд тухай мэдээ, хэрэглэхэ шадабари бата бэхеэр ойлгожо абаха ёһотой. Мэдүүлэлнүүдые уншахадаа, хоолойн аялга ашагладаг байха хэрэгтэй. Нурагшадые сэглэлтын тэмдэгүүдые зүбөөр табиха дүй дүршэлтэй болгохоһоо гадна, мүн баһа уран уншалгыень хүгжөөхэ байна. Морфологи синтаксис хоёрой хоорондох холбоо харада абаха шухала юм. Зүб бэшэлгын дүримүүд, сэглэлтын тэмдэгүүдээр дүримүүд, шалгахань бэрхэтэй орфограммануудта анхарал хандуулагдаха ёһотой.

Грамматикын тодорхойлогонуудые ба дүримүүдые сээжэлдэхэ гэнэн зорилготой бэшэшые хаань, тэдэниие сохом тодоор, удхыень ойлгожо, найруулан хэлэхэ эрилтэ нурагшадта табиха.

Лингвистическэ шүүлбэринүүдые саг үргэлжэ үнгэргэжэ байхада, нурагшатай мэдээ, шадабари, дадал гуримшаха ёһотой.

Нурулсалай мониторинг хэхэ эрилтэнүүд

Буряад хэлээр нурулсалай мониторинг четвёртнүүдэй һүүлээр гү, али түрүүшын ба хоёрдох нурулсалай хахад жэлнүүдэй дүнгүүдээр гэршэлэгдэдэг.

Мониторинг хурагшадай хуралгын дүнгүүдые сасуулан, зэргэсүүлэн, шүүлбэрилэн хэгдэхэ ёһотой. Удаадахи хүдэлмэринүүдэй дүнгүүдээр хуралсалай мониторинг элирүүлэгдэхэ: шалгалтын упражненинүүд, бэшэмэл харюунууд, тестнүүд, диктантнууд, шалгалтын холимог хүдэлмэри, аман шалгалта, хөөрэлдөөн, хурагшадтай уридшалан хүдэлэлгэ, хүсэд шийдхэгдээгүй асуудалнуудые шэнжэлүүлэн тайлбарилга, рефератуудые бэшэлгэ, олонийтын ажалда хабаадалга, элидхэл хэлгэ ба бусад.

Аман шалгалтаар элирүүлэгдэхэ үрэ дүнгүүд: хурагшадай хэлэн тодо сэбэр, уян нугархай, ханал бодолоо эли тодоор холбожо, мэдүүлэл, үгүүлэл болгон хэрэглэжэ шадаха ёһотой. Хуралсалай мониторинг элирүүлгэдэ холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгын хүдэлмэрийн дүнгүүд оролсодог.

Хэшээлхээ гадуур хүдэлмэри

Буриад хэлэнэй багша хэшээлнүүдээ класшаа гадуур хэгдэдэг хүдэлмэреэр баяжуулдаг. Буриад хэлээр хэшээлхээ гадуурхи хүдэлмэри элдэб янзын байха ушартай: кружогууд, бүлгэмүүд (жэшээлхэдэ, түрэлхи хэлэндээ дуратайшуулай бүлгэм, аман зохёолой кружок г. м.), конкурснууд ба олимпиаданууд (уранаар уншагшадтай, хөөрэгшэдэй, зохёолшодой, уран зохёол шүүмжэлэгшэдэй мурьсөөнүүд, грамматическа олимпиада г. м.), тусхай сэдэбтэ зорюулхан Баярай үдэрнүүд, буриад хэлэнэй танхим байгуулга; буриад хэлэндэ, хэлэ шэнжэлдэг эрдэмтэдтэ, дурасхаалта хайндэрнүүдтэ зорюулагдахан тусхай ханын сонин гү, али бюллетень гаргалга, сониндо үгүүлэл бэшэлгэ ба бусад.

ХУРАГШАДАЙ МЭДЭСЭ, ШАДАБАРИ, ДАДАЛ СЭГНЭХЭ ХЭМ

Хурагшадай аман харюу сэгнэлгэ

Грамматикаар хурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал элирүүлхэ аргын нэгэн хадаа аман асуудал болоно.

Тусхай темээр хурагшын аман харюу холбоо удхатай мэдээсэл боложо, грамматика хэр зэргэ тодорхойгоор мэдэдэг, ойлгодог байһыень элирүүлнэ.

Хурагшын аман харюу удаа дараалан хубариһан байха ёһотой.

Жэшээлхэдэ, түлөөнэй нэрын удха шанар, илгаа тухай асуудалда хурагша иимэрхүү харюу үгэхэ болоно:

- түлөөнэй нэрын тодорхойлолго;
- түлөөнэй нэрэ юумэнэй, тэмдэгэй, тоогой нэрэнүүдэй али нэгэнэй түлөө хэрэглэгдэдэг гэжэ жэшээ дээрэ харуулха;
- түлөөнэй нэрын илгаае (нюурай, заһан, асууһан г. м.) нэрлэхэ, жэшээ дээрэ харуулха.

Хурагшын хөөрөжэ дүүргэхэдэ, материал хэр зэргэ мэдэрэлтэйгээр, гүнзэгыгөөр ойлгон абаһыень багша асуудалаар элирүүлнэ. Эндэ хурагшад үгын удха зүбөөр ойлгоһоноо, үгтэһэн үгэдэ түрэл үгэ тааруулан олохо, үндэһыень ойлгохо, үгэ ба конструкци хэлгэхэ шадабаритай байһанаа харуулна.

Хурагшадай мэдэсэ, шадабари, дүршэл шалгалгада грамматическа шүүлбэри ехэ туһатай. Шүүлбэри хурагшадай хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ ехэ үүргэтэй, тэдэнэй грамматикын дүримүүдые ойлгоходо туһа боложо үгэдэг.

Хурагшадай аман харюу сэгнэхэдэ, иимэ юумэндэ анхаралаа хандуулха:

- харюуны зүб, дүүрэн гү;
- үзэһэн материалаа хэр зэргэ ойлгооб;
- үгэ хэлээ хэр зэргэ зүб найруулжа харюусааб;
- мэдүүлэл найнаар зохёожо, мэдүүлэл соо хоолойн аялга зүбөөр табижа, үгэ зүбөөр хэрэглэжэ, грамматическа шүүлбэри хэжэ шадана гү;
- хурагшын зохёон мэдүүлэлэй найруулал зүб гү.

Аман харюу сэгнэхэдээ, иимэ эрилтэ баримталха:

«5» сэгнэлтэ хэрбээ хурагшын шудалан үзэһэн материалаа хүсэд дүүрэнээр мэдэхэ, тодорхой найнаар найруулжа, хэлэн тухай ойлгосодо зүб тодорхойлго үгэжэ, ханамжаяа үндэһэ баримтатай болгожо, өөрынгөө зохёон жэшээ харуулжа, материалай удаа дараа алдангүй, литературна хэлээр, эли тодоор дамжуулжа шадаха байхадань;

«4» сэгнэлтэ хэрбээ хурагшын харюу «5» гэһэн сэгнэлтэдэ табигдадаг эрилтэ хангамаар аад, зүгөөр 1–2 алдуутай, багшын ажаглаһанай хойно, тэрэнээ өөрөө заһажа, найруулан хэлэхэдээ, удаа дараагай ба хэлэнэй 1—2 алдуу гаргаһан байхадань;

«3» сэгнэлтэ хэрбээ хурагша тус темын гол зүйл мэдэхэ ба ойлгохо байһанаа харуулжа, материалаа дутуу найруулан, ойлгосо тодорхойлгодо гү, али дүрим дутуу мэдэхэ, ханамжаяа үндэһэ баримтатай болгожо, өөрөө жэшээ үгэжэ шадаагүй, материал найруулхадаа удаа дарааень эбдэһэн, хэлэнэй талаар алдуу гаргаһан байхадань;

«2» сэгнэлтэ хэрбээ хурагша үзэһэн материалаа ехэнхиень мэдэхгүй, тодорхойлго ба дүрим хэлэхэдээ удхыень хазагайруулан, материал ойлгожо ядангаар, гуримгүйгөөр найруулан байхадань табиха.

Хангалтатай сэгнэлтэ («5», «4», «3») нэгэ доро үгтэһэн харюугай түлөө (хурагшын бэлэдхэл шалгалгада тухай саг үгтэһэн байхадань) табигдахаа гадна, мүн таһалдаһан, бүхэли хэшээлэй турша соо хурагшын үгтэһэн хэдэн багшаг харюугай түлөө хамтаруулан табигдаха.

Диктант сэгнэлгэ

Диктант бэшэлгэ хадаа хурагшадые бэшэгэй дүримдэ, сэглэлтын тэмдэгүүдтэ, найруулалда, бэшэмэл хэлэлгэдэ хургаха арга зэбсэгэй нэгэн болоно. Диктант хурагшадай анхарал дээшлүүлдэг, ханал бодольень зүбөөр эмхидхэдэг, өөһэдыгөө шалгаха дүршэлтэй болгодог. Диктант бэшүүлхын тула холбоотой текст хэрэглэбэл зохистой. Энэ текст мүнөө үеын уран зохёолой хэлэнэй эрилтэ баримталһан байха ёһотой.

Диктантын аша туһань хоёр зүйлһөө дулдыдаха: а) текстын шанарһаа; б) текст зүбөөр бэшүүлхэ багшын шадабарихаа.

Диктантын текст иимэ байха ёһотой:

1. Диктантын текст уран зохёолой хэлэн дээрэ бэшэгдэһэн байха зэргэтэй.
2. Текст соохи мэдүүлэл дүүрэн удхатай байха. Шадаал хаа, холбоотой текст бэшүүлхэ хэрэгтэй. Текстын ба тэрэнэй үгын удха хурагшадта бэлээр ойлгогдохо ёһотой.
3. Диктант хурагшадай үзэһэн, мэдэхэ дүримдэ бэшүүлхэ. Нэгэ текст соо олон хүшэр дүрим орохо ёһогүй.

Багша диктантын текст найнаар, тодоор, уран гоёор уншаха уялгатай.

4. Диктантын текст класс класста таарахан, хурагшадай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой.

Диктант бэшүүлхэ текстын юрэнхы хэмжээн:

5 класста – 70–80 үгэ;

6 класста – 80–90 үгэ;

7 класста – 90–100 үгэ;

8 класста – 100–110 үгэ;

9 класста – 110–130 үгэ;

10 класста – 130–150 үгэ;

11 класста – 150–180 үгэ.

Ажаглалта: хэрбээ диктантда грамматическа даабари үгтэһэн байгаа хаань, хэмжээн 10–15, дээдэ классуудта 20–30 үгөөр үсөөн болохо.

Словарна диктант хүндэ бэшэлгэтэй үгэ хурагшадай хэр зэргэ зүбөөр бэшэжэ шадаха болоһыень шалгадаг. Словарна диктантын үгэнүүдэй тоо:

5 класста – 10–15 үгэ;

6 класста – 15–20 үгэ;

7 класста – 20–25 үгэ;

8 класста – 25–30 үгэ;

9 класста – 30–40 үгэ.

Словарна диктант сэгнэхэдээ, иимэ сэгнэлтэ табиха:

«5» сэгнэлтэ алдуугүй диктантын түлөө;

«4» сэгнэлтэ 2–3 алдуутай диктантын түлөө;

«3» сэгнэлтэ 3–5 алдуутай диктантын түлөө;

«2» сэгнэлтэ 6-һаа дээшэ алдуутай диктантын түлөө.

Зохёолго сэгнэлгэ:

«5» сэгнэлтэ темэдэ сэхэ, дүүрэн харюу үгэһэн, литературна материал хурагшын гүнзэгыгөөр ойлгожо, мэдэжэ хэрэглэһые харуулһан, бэшэгдэһэн ушарта сэгнэлтэ үгэжэ шадаһан, һанал бодолойнгоо бээ даангиие харуулһан, үгэ шэлэн абалга ба мэдүүлэл байгуулгада алдуугүй, тодо хурсаар ба уран һайханаар найруулагдаһан, бэшэгэй дүримдэ алдуугүй бэшэгдэһэн зоһёолгын түлөө;

«4» сэгнэлтэ литературна материал хурагшын һайн мэдэһэн, һанал бодолоо удаа дараа үндэһэ баримтатайгаар найруулжа, шухала хэрэгтэй тобшолол ба хамтадхал хэжэ шададагыё

харуулхан, зүб литературна хэлээр бэшэгдэн аад, 2–3 найруулалай алдуутай, 3-аа дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 3-аа дээшэ бэшэ алдуутай байхан зохёолгодо;

«3» сэгнэлтэ темэдээ гол түлэб тааруу аад, нурагшын схематична харюу үгэнэн, үгышые хаа фактическа материал найруулхадаа, зарим тодо бэшэ зүйл гаргахан гү, али зохёолгодоо удаа дараань эбдэнэн, 3–4 найруулалай алдуу хэнэн, 6-аа дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 6-аа дээшэ бэшэ алдуу гаргахан зохёолгодо;

«2» сэгнэлтэ темээ нурагшын ойлгоогүй гү, али литературна материал мэдэхгүй байханаа харуулхан, 5–6-аа дээшэ найруулалай алдуутай байхан, «3» сэгнэлтэдэ тогтоогдоһон эрилтэнээ дээшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 7–8-аа дээшэ алдуутай байхан зохёолгодо табиха.

Найруулга сэгнэлгэ

Найруулга бэшүүлхэ текст нургалгын, болбосоролой, хүмүүжүүлгын зорилго хангахан, удхынгаа ба үгэ хэлэнэйнгээ талаар нурагшадай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой.

5-дахи класста найруулга бэшүүлхэдээ, багашаг хөөрөө гү, али уран зохёол сооһоо богонихон зураглал үгэдэг. Найруулгын текстын удха ойлгосотой бэшэгдэнэн, авторын тайлбарилгатай, зохёолой геройн ханал бодол, тэрэнэй сэдхэл элээр харуулагдахан байха ёһотой.

5–6-дахи классуудта бэшүүлхэ текстнүүд адлирхуу байхадаа болохо. Мүн багахан характеристикэ, дэлгэрэнгыгээр зураглахан уран зохёолой хэнэг үгэхэдэ болохо. Хэнэг гол түлэб юрэ хөөрэнэн байха зэргэтэй.

7-дохи класста диалог ба шүүмжэлэн бодомжолгын зүйлөөр орёошог болгогдоһон характеристикэ, зураглагдахан хэнэг зохёолһоо үгтэхэ.

Найруулга бэшэхэ текстын хэмжээ:

5 класста – 90–100 үгэ;

6 класста – 100–130 үгэ;

7 класста – 140–170 үгэ;

8 класста – 180–200 үгэ;

9 класста – 210–230 үгэ.

Нуралсалай методическа хангалга

1. Цыремпилова О.Ш, Жанчипова Ц.С. «Буряадхэлэн», Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2013 он.
2. С. Будаин, Ж. Жамбуева, Я. Ивахинова, Ц. Лубсанова «Буряад хэлээр тестнүүд», Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2007 он.
3. Б-Д. Батоев, С. Будаев, Б. Будаин «Буряадхэлэн» 5-9 кл., Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2006 он.
4. Х. Дамдинова, Цыремпилун «Буряад хэлээр дидактическа материалнууд», Улаан- Үдэ., 1983 он.
5. «Буряад хэлэн» сахим нураха ном. 2012 он.
6. Д. Доржиев, Р-Х. Санжимитьпова «Буряад хэлээр хэрэглэхэ дидактическа материалнууд». Улаан- Үдэ., 1992 он.
7. Д. Амоголонов «Буряад хэлэнэй орфографическа словарь», Буряадай номой хэблэл, Улаан- Үдэ., 1976 он.
8. «Буряад хэлэнэй тобшо тайлбари толи» Буряадай номой хэблэл, Улаан- Үдэ., 1992 он.
9. Л. Шагдаров, Н. Очиров «Ород-буряад толи» Россиин эрдэмэй академи...
10. «Буряад нургуулийн программанууд», «Буряад хэлэн 5-11 классууд» Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2008 он.

Шэнэ онол арга:

1. Компьютер
2. Проектор
3. Интерактивна самбар
4. «Буряад хэлээр сахим нураха ном»
5. Буряад уран зохёолой соносохо номой һан (аудиобиблиотека)

Шалгаха хэрэгсэл :

- Шалгалтын асуудалнууд ба даабаринууд;
- М-тест
- Электрон номой тестнүүд

Интернет онол арга:

- <http://www.edu.ru> – Федеральный портал «Российское образование».
- <http://www.edu03.ru/>-Министерство образования и науки РБ
- <http://www.buryadxelen.org>
- <http://www.nomoihan.org>
- <http://www.ict/edu.ru/> - Портал «Информационно-коммуникационные технологии в образовании».
- <http://www.Kpmo.iv-edu.ru/> – Сайт регионального комплексного проекта модернизации образования.
- <http://fcior.edu.ru/> - Федеральный центр информационно-образовательных ресурсов.
- <http://www.rikuo.ru/> – Сайт республиканского института кадров управления и образования.